

Over zielen en heiligen

Gedachten over de verbinding tussen levenden en gestorvenen

Door Marianne Carolus

Onze huidige cultuur beleeft de afstand tussen de levenden en gestorvenen als een definitieve, niet te overbruggen kloof. Daar kan ook anders tegenaan gekeken worden. Marianne Carolus verbindt het oeroude weten omtrent de realiteit van de gestorvenen met een vaak verbluffende concreetheid in de praktijk van de reïncarnatietherapie.

*Tote wollen nicht verweilen
Wie sie wallen, wie sie eilen,
werfen immer neue Hüllen
von den Seelen und erfüllen
so ihr Wesen
und genesen.*

*Wasser sind wir, tot der Tränen
Luft, erlöst von allem Sehnen,
Sonne, selig in dem Lichte
Jenseits jeglichem Gerichte.
Erden-Erbe,
es ersterbe.*

Albert Steffen, Der Tröster, gedichten 1935

November is de maand, die het meest gewijd is aan het gedenken van de doden. November is in onze noordelijke gematigde breedtezone de tijd, waarin het licht zich naar de aarde buigt. Het omvat ons niet meer van alle kanten vanuit de hele hemelkoepel, zoals nog in de zomer. Het strijdt niet meer dramatisch met wind en wolken zoals in de herfstmaanden september en oktober. Nee, het legt zich neer aan de horizon en vaak werkt het, alsof het licht alleen nog een kier vormt, een scheur tussen hemel en aarde- een beeld van een opening naar de zielenwereld, naar de wereld der gestorvenen, die wij tijdens de eerste beide dagen van de maand november gedenken. Onze kalender noemt 1 november Allerheiligen en de 2^e Allerzielen. Wie zijn deze 'heiligen' en deze 'zielen'? Wat hebben we precies met ze te maken? Wat maakt de ontmoeting met hen tot een viering? Horen zij misschien al bij de voorbereiding van Kerstmis, waar het licht helemaal naar de aarde komt? Rudolf Frieling, geestelijke van de 'Christengemeenschap' en schrijver, karakteriseert de 'heiligen' en 'zielen' van deze feestdagen door toevoeging van twee woorden. Hij spreekt namelijk van heilige 'geesten' en 'arme' zielen. De gestorvenen, die al in de geestelijke wereld (of in de hemel) verblijven, zijn 'heel', zijn bij hun wezen, hun

geestelijke kern gekomen. De gestorvenen echter, die pas recent de aardewereld verloren hebben, het licht echter nog niet kunnen betreden, ervaren zichzelf als arme zielen. De zo begrepen 'Heiligen' zijn derhalve ook die gestorvenen, die ons 'van boven' kunnen helpen. De 'arme zielen' zijn daarentegen doden, die wij kunnen helpen. We kunnen dit doen, door ze kleine lichtjes te sturen, die ze de weg in de geestelijke wereld wijzen. Zulke lichten kunnen spirituele gedachten, liederen en gebeden zijn. Met name in november, bij ons vooral de tijd van het sterven van de planten, bezinnen wij ons op het sterven van mensen. Een mensenlichaam zien wij opgroeien, oud worden, sterven en vergaan. Anders zijn de ervaringen vanuit het perspectief van de zielen en de geest. Rudolf Steiner heeft in zijn werk Theosophie (1904) de mens als burger van drie werelden gekarakteriseerd. Zijn geest, de eeuwige kern van zijn wezen, ontwikkelt de mens door ervaringen uit zijn verschillende aardelevens. Na de dood moet hij zijn werk op aarde 'verteren'. Tussen de zuivere geestwereld en de stoffelijke wereld ligt de zielenwereld, die vooral de wereld van de begeertes is. Hier moet de dode doorheen, om al het aardse af te leggen en zich te louteren. Deze tijd na het overlijden is volgens Steiner het werk in het Kamaloka, het oord van de begeertes (Kama: begeerte, Loka: oord).

Een voorbeeld uit de therapie

In mijn reïncarnatietherapie praktijk leer ik deze regionen van het dodenrijk steeds beter kennen. Een voorbeeld daarvan:

Een patiënte, die steeds de angst had er niet echt 'bij te horen', ontdekte tijdens een therapie sessie, dat ze al als 6-jarig kind niet graag alleen wilde zijn. In het volgende beleefde de patiënte (P) in gesprek met de therapeute (T) zich als kind (K), maar is zich ook bewust van de zienswijze van de volwassene (V)

Patiënte (K): *Wij zijn net verhuisd, de ouders zijn druk bezig met de nieuwe woning. Alles is nieuw, ik ken nog niemand. Ik ben nu heel eenzaam.*

Therapeute: *Ben je in de woning?*

Patiënte (K): *Ja, in mijn eigen kamer. Maar juist daar is het beangstigend. De kamer heeft namelijk een luik in het plafond-*

dan komt men op de zolder. Daar is het heel erg donker en het spookt er. Vooral 's nachts.

Patiënte (V): *Dat kan natuurlijk niet zo zijn, het is alleen maar fantasie, bovendien is het een heel nieuw gebouwd huis.*

Therapeute: *Laat het eens nacht worden, nu, als dat lukt.*

Patiënte (V/K): *Ja, wat mij bang maakt, zijn de fijne metalen geluiden uit mijn matras. En hoe het gordijn zich beweegt. Dus, totaal onschuldig, zoals ik nu zie....*

T:.....*als het weer dag word, stijgt je misschien met een lantaarn naar de zolder en onderzoekt wat je daar bang maakt.*

P. (K): *Goed, als je dat vindt, doe ik dat....*

Ik zie oude meubels, dozen. En daar de donkere hoek - daar is het, zoals 's nachts, in de gordijnen....

T.: *Kijk maar met je lamp, wat in het donkerste hoekje van de donkere hoek is.*

P.(K): *Het blauwe mannetje...het straalt licht uit, blauw...*

P. (V): *Dat is natuurlijk onzin - dwergen bestaan alleen in de fantasie....*

T.: *Laat je volwassen verstand denken wat het wil, maar wie weet, of deze fantasie niet een zekere realiteit heeft?*

Laten we dit verstand nu eens stil laten zijn, omdat we het kind serieus nemen.-

Heeft het een gezicht, dit mannetje?

P. (K): *Ja..., nee....alleen blauw...*

T.: *Misschien vraag je vriendelijk, of het je zijn gezicht wil laten zien?*

P.(K., vredig): *Ja, nu heeft het een gezichtje!*

T: *En zeg eens, hoe ziet het eruit, wat zeggen de oogjes?*

P. (K): *Eigenlijk droevig....*

Er volgt een klein gesprek tussen het kind en de dwerg, waaruit blijkt dat het mannetje niet wist, dat hij het kind bang maakte. Het woont in de donkere zolderhoek, omdat het er daar zeker van is, alles in de woning te kunnen zien en meebeleven. En dat wil het zo graag. Dat het haar bang maakte, kon het niet weten – het was nog zo jong....

T.: *Het heeft je net verteld, dat het nog zo jong is- nou kun je het eens vragen, of het vroeger, voordat het een dwergje was, een andere gestalte had. Dan mag het jou nu laten zien, hoe het eruitgezien heeft, voor het een dwergje werd.*

P. (K.,V.): *maar dat is Oma! Zij is weliswaar gestorven, nog voor ik twee jaar oud was, maar ik heb de foto's gezien!*

Het blijkt, dat de grootmoeder relatief jong stierf, zelfs voor haar vijftigste levensjaar. De patiënte was haar eerste kleinkind, dat ze zeer liefhad. Haar einde was smartelijk, vooral ook omdat haar man tijdens haar zware ziektebed troost bij een andere vrouw gezocht had. De grootmoeder voelde zich buitengesloten en eenzaam; ze hoorde er niet meer bij. Als nu alleen het kleinkind, zo lief en onschuldig, zo'n lot maar bespaard mocht blijven. Zodra ze gestorven was, probeerde ze het kleinkind te behoeden: zij moest het goed hebben, niet in de steek gelaten worden.

Door de therapieessie voelt de grootmoeder zich eindelijk 'gezien' en 'erbij horend', het onverwerkte wordt zo verwerkt. Aan het einde nemen beiden gelukkig van elkaar afscheid. De grootmoeder – dit deel van haar ziel – gaat 'in het licht'. Met de patiënte, die zich al zeer 'opgelucht' toont, word nog verder gewerkt.

De duidingspoging

Wat hier plaatsvond, noem ik 'Kamaloka-werk'. Het imaginatieve bewustzijn splitst ons in twee personen (zie daarover ook de uitweidingen van Rudolf Steiner over de kennis van hogere werelden in zijn werk Wetenschap van de geheimen der Ziel), in dat, wat we in de therapie 'elliptisch bewustzijn' noemen. Het normale verstand van het alledaagse-Ik blijft daarbij aanwezig en mengt zich af en toe storend, soms ook behulpzaam, ertussen. De imaginatieve ziel beleeft zich in het kind, weet echter tegelijkertijd, wat het dwergje denkt en zegt, ze kan bij het raam of op de zolder in de woning van vele jaren terug gaan en met de overleden grootmoeder spreken. Tijd is voor haar als een ruimte en ruimte is voor haar innerlijkheid.

Waar men met zijn hart is, is innerlijke nabijheid, wat als een gevoelsmatig concentreren werkt.

Oud-Egyptische afbeelding: de zojuist gestorven ziel wordt gewogen. Anubis, de bewaker van de dodenwereld, kijkt of de gestorven ziel het evenwicht bewaard, Thoth registreert de resultaten, Ammit staat te wachten op zijn kans om zondige harten op te eten

Verborgene wereld

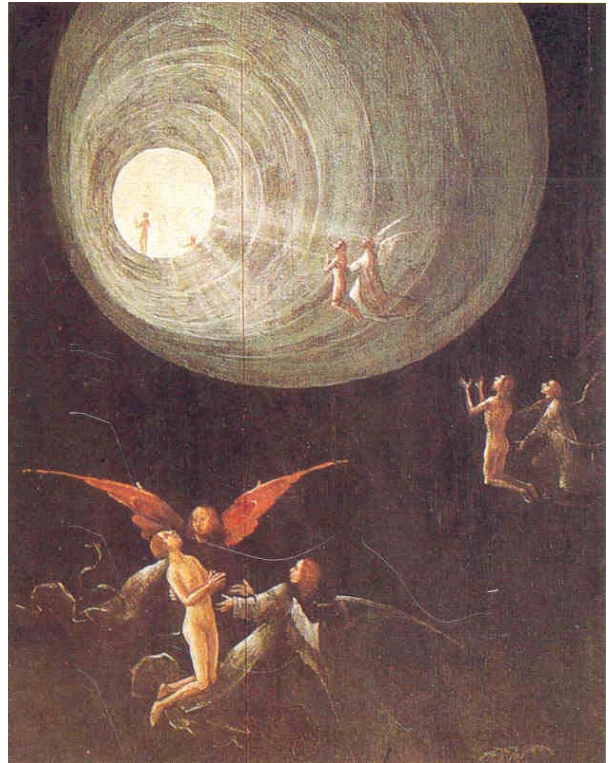
Niet alleen de wetten van tijd en ruimte zijn hier anders als in de zintuigelijk grijpbare wereld; er is hier geen dood, in plaats daarvan is er metamorfose, transformatie. Daarom kon, toen het mannetje zich als 'jong' voorstelde, naar zijn vroegere 'gestalte' gevraagd worden. Deze

wereld van het Kamaloka is de zielenwereld, de wereld van overledenen, maar ook de wereld van sprookjes, mythen, legenden en sjamanenreizen.

Het loont zich, hun wetten te leren kennen. Daarbij is het bijvoorbeeld belangrijk te weten, dat de Kamaloka-wereld niet pas na onze dood begint. Alleen vanuit zintuigelijk-materiële tijdsbeleving uit gezien zou dat zo zijn. Er zijn echter eeuwigheidsperspectieven. Een wezenlijk deel van ons (het geestelijke, ons Ik) hoort deze eeuwigheid toe. Daarom kan ik weten en ervaren, hoe verleden en toekomst in het heden aanwezig zijn. Ook het Kamaloka is nu. Geestwereld, zielenwereld, aardenwereld- ze werken in elkaar door. Maar hoe leren we ze kennen? De natuurwetenschap, die ook voor de huidige geneeskunde de grondslagen geeft, kent maar één wereld; de stoffelijke. Gestorvenen zijn vanuit deze zienswijze op de wereld alleen orgaangrondstoffen of afval. In praktisch alle culturen vinden we daarentegen een weten over de drie werelden: de namen ervoor zijn niet altijd dezelfde, maar de indeling in een onderwereld, waar de doden doorheen gaan, die door demonen en gedochten bevolkt wordt, en een hogere wereld van goden en heiligen, is er altijd. Beschrijvingen, reisberichten en de geografie van deze werelden vindt men in de mythologien van de wereld – verzameld bijvoorbeeld in de grote encyclopedie van Larousse – maar ook in de dodenboeken van Tibet of Egypte. De Grieken kenden hun godenberg en het dodenrijk in de onderwereld met de Styx en de Lethe. In de Europese middeleeuwen verschijnt Kundri in de graalssage als demonisch onderwereldfiguur. De activiteiten van heksen, tovenaars, weerwolven en andere machtige wezens, verdwenen vanaf circa 1600 door de opkomende natuurwetenschap meer en meer naar de achtergrond. Deze beperkte het weten uitdrukkelijk tot de zintuiglijke wereld. Daardoor kwam het ook tot een breuk met het christelijke geloof, dat kommerlijk aan de helle- en hemelvaart van de heiland probeerde vast te houden. Het 'weten van de werelden' dreigde te verdwijnen.

De verbreding van deze vernauwde wetenschapsbegrippen beschouwde Rudolf Steiner, de grondlegger van de geesteswetenschap, als zijn centrale opgave. In het begin van de 20ste eeuw beschreef hij de drie werelden en hun samenhang op een wijze, die ook voor diegenen begrijpelijk zijn, die ze niet uit eigen ervaring kennen. Deze inzichten werden gedurende de 20ste eeuw grotendeels gedragen door mensen, die geen bewuste bovenzinnelijke ervaringen hadden. Naast de praktische toepassingen in pedagogiek, geneeskunde of landbouw, werd hun kennis tot een soort theorie. Parallel daaraan voer de door natuurwetenschap gedragen maatschappij haar eigen koers. Verschrikkelijke catastrofes, wereldoorlogen, atoombommen en andere massavernietigingswapens, de bedreiging van het ecologische systeem; ze vloeien voort uit de

verworvenheden van de moderne wetenschap en leiden zo onderhand tot toenemende twijfel aan de algemene geldigheid ervan.

Jeroen Bosch: 'Opstijging naar de hemel' (ca 1500)

Nieuwe ervaringen

Al in de oorlogsjaren 1917 en 1918 schilderde Rudolf Steiner de toehoorders van zijn voordrachten, wat voor betekenis de ervaringen van de, destijds door de oorlog, jong gestorvenen hebben. Hij sprak vooral over de ervaring, dat met het sterven het leven niet eindigt. Na de Tweede Wereldoorlog namen dit soort ervaringen nog eens toe; een generatie van mensen werd geboren, bij wie duidelijk hun ervaringen als oorlogsslachtoffer bewaard waren gebleven. Een vroeg afgebroken aardenleven leidt vaak tot een snelle herbelichaming; men heeft nog dingen te doen. Met name in het laatste derde deel van de 20ste eeuw begon men meer en meer zich vorige levens te herinneren; ook herinneringen aan zielenwerelden en geestelijke werelden, met de behoefte deze vervolgens met zijn medemensen te delen.

Ervaringen van hogere werelden en een diep gevoeld heimwee naar deze nog half bewust beleefde werelden verbreidden zich meer en meer. In studies zoals 'The complete guide to life after death' van Carol Neiman en Emily Goldman (1994) en psychotherapeutische vakliteratuur wordt gepoogd, deze ervaringen wetenschappelijk te analyseren. Ook de boeken van Yonassan Gershom (Onmogelijke herinneringen,

Reïncarnatiebeelden van de holocaust) horen in deze context.

De Zwitserse schrijver en antroposoof Albert Steffen (1884-1963) bekommerde zich levenslang over wegen naar verbinding met de doden. Bezorgd noteerde hij in zijn dagboek:

“Geen twijfel, de geesten van de overledenen raken steeds meer van de levenden geïsoleerd. De ahrimanische aardelaag (Ahriman is de inspirerende geest van het materialisme, Red.) van techniek laat ze niet meer dichterbij komen. Zo kunnen sindsdien de nucleaire krachten daartussen komen. Ze kunnen niet meer werken zoals vroeger. Daartoe zouden de levenden meer en meer de opgaven van de overledenen moeten overnemen. Hier ligt een belangrijke opgave voor de scheppende fantasie, die, als ze überhaupt nog een rechtvaardiging nodig denkt te hebben, dit dient voor te bereiden. Van bijzonder belang is met name het werk in de latere levensfasen.”

Tegenwoordig is deze helpende hand al realiteit geworden; binnen de reïncarnatietherapie wordt Kamaloka-werk door levenden samen met de overledenen tot stand gebracht. Het kan ook een eerder leven omvatten. Daartoe een voorbeeld:

Een patiënte lijdt eronder, dat ze zichzelf lelijk en saai vindt. Ze mag nooit uitgaan, maar alleen maar thuisblijven. In de therapie bleek, dat ze al als jong meisje meestal alleen thuis bleef. Op het niveau van imaginatief bewustzijn ervaart zij zichzelf zowel als volwassen patiënte en als een jong meisje met een deel van haar ziel in het beeld van een ‘heks’.

Therapeute: *Hoe kijkt de heks?*

Patiënte: *Ze heeft hele woeste ogen*

T: *Wat wil ze van jou?*

P: *Me bangmaken en wegduwen*

T: *Hoe lang is ze al bij je?*

P: *Al heel lang*

T: *Is ze gelukkig?*

P: *Ze zegt, als ze me bang kan maken, is ze gelukkig*

T: *Kijk naar haar en vraag haar, of haar dat echt gelukkig maakt, als ze jou bang maakt.*

P: *Ze is niet gelukkig, zegt ze nu.*

T: *Vraag haar, of ze een eerdere belichaming van jou is.*

P: *Ze trekt zich terug.*

T: (terwijl zij zich terugtrekt): *Zeg haar, dat ze niet langer angst hoeft te hebben.*

P: (terwijl ze zich liefdevol naar haar opent): *maar ze heeft verschrikkelijke angst....*

P: (nu met andere stem, haar ziel is nu in een eerder leven): *ze klampt zich aan me vast. We zijn in de vlammen. Ik hou haar vast; ik bescherm haar. We duiken weg. Ik kalmeer haar, ik draag haar en bescherm het - het is een kind - ik bescherm het tegen wind, stenen en rook. Het lukt me, we komen eruit. Ze is rustig nu.*

Het ergste komt echter nog. De patiënte was de moeder van het kind en dacht dat ze haar kind uit de brandende woning had gered. Hoewel het er volkomen ongedeedd uitzag, was het dood. Het was gestikt. De moeder had dit niet kunnen verwerken. Ze voelde en begreep niets meer, hield alleen haar dode kind in de armen, tot anderen het van haar af namen. Alleen een ondoordringbare leegte bleef over. Pas nu, in de therapie, wordt ‘Kamaloka’ ervaren. Het diepe lijden, angst, verschrikking, schuld, verwijten van zowel het kind als de moeder worden nu door beiden ervaren, mee geleeden, erkend en begrepen. Aan het einde is er geen heks meer, maar een kind. Liefdevol kunnen dan moeder en kind elkaar vergeven en afscheid nemen: weer vrij laten. Door dit deel van de therapie wordt de patiënte direct opgewekter, ze beleeft zichzelf niet meer als saai en lelijk. Eigenlijk is ze ook mooi. Het kind kon nu in het licht gaan, de patiënte, van haar last bevrijd, kon haar verdere aardeleven vormgeven.

Wat is tijd?

Puur materieel bekeken komt tijd op ons over als een lineaire ontwikkelingsgang. Een dood ding zoals een huis of een gereedschap verandert tijdens deze lineaire tijd, wordt oud, vergaat. Ook bij een plant is er dit langzamerhand ouder worden en vergaan, maar tegelijk vernieuwt ze steeds haar vorm en behoudt deze. Bij de plant als ‘levende vorm’ lijkt het alsof de tijdslijn zich kromt en in zichzelf terugkeert: er ontstaan cyclische vormen zoals in bladrozetten en bloemen; met name bij meerjarige planten kunnen ze spiraalachtige vormen aannemen.

De tijd is verbonden met ritme, met golven en omslagpunten. Je hebt dag- en nacht, zomer- en wintertijden. Alleen in de fysieke wereld loopt de lijn

vanuit het verleden door het heden naar de toekomst. In de geestelijke wereld heerst de eeuwigheid. In de zielenwereld, het middelste rijk, vinden we alle tijdskwaliteiten: we kunnen zowel in de toekomst als ook in het verleden schouwen; tijd wordt hier tot eeuwigheid, eeuwigheid tot tijd. Zij werkt op het aardse als ritme in. Wat daar, in de zielenwereld, genezen wordt, wordt daadwerkelijk genezen tot in het verleden. Omdat de aarde de zon omcirkelt, laat zij tijd, laat zij ritmen, laat zij genezing in haar sfeer binnenkomen. In de mensheid kwam deze genezing door de grootste 'bemiddelaar', de heiland. Hij genas de mensheids-ziekte, omdat hij tot aan de wortels, tot aan de zondeval van Adam en Eva, tot de begintijden van de aarde terugging. Slechts dankzij deze makrokosmische genezing kunnen ook wij mensen genezen en door het zielenrijk en het dodenrijk heengaan, helemaal tot in het kleinste detail, stap voor stap. Zij voert elk mens naar zichzelf terug, tot zijn eenheid met zijn wezenskern. Gaandeweg vindt hij zichzelf en zijn eigen reeksen van aardelevens. Dat verbindt hem met de geestelijke wereld, met het licht.

Rudolf Frieling omschrijft als 'Heiligen' die mensen, die al op aarde zo door Christus doorstraald worden, dat ze op anderen genezend kunnen werken. Maar alle mensen dragen, meer of minder verborgen, dit genezen en de genezende kern in zich. Het verbindt ze met het goede, het scheppende, leidt tot idealen. Mensen, die al op aarde toegang tot deze innerlijke bron hebben, die hun liefde, vreugde en vertrouwen schenkt, zullen ook na de dood snel hun ware thuis vinden.

Het 'Ik' is de as, die deze werelden verbindt. Het 'Ik' beheerst de verschillende soorten van bewustzijn. In de therapie spreken we van elliptisch bewustzijn en bedoelen daarmee, dat ons dagelijks wakkere Ik-bewustzijn altijd erbij is, als een soort brandpunt. Het is het 'Ik', dat zijn zinnelijke organen kan sluiten en zijn organen voor de zielenwereld kan openen. En het is ook in staat de organen voor de eerdere aardelevens te openen, waarvan de sporen nog dieper in de eigen organisatie ondergedoken zijn. Het verbindt al deze ervaringen door het vermogen, denkend te begrijpen.

Tot slot nog een beeld van hulp vanuit de geestelijke wereld, afkomstig van een overledene. Een patiënte had al jaren geleden een auto ongeluk gehad en droeg nog steeds de lasten daarvan. "Het zit nog in mijn lichaam" zei ze. In een zielenterugblik kwam ze bij het moment van haar ongeluk en ervoer het volgende:
"Ik schiet naar voren....van achteren een schok tot aan het middelpunt. Nu een slag tegen mijn schouderbladen, en daar blijft het nu zitten, verlamd tot in mijn voeten- zou ik me nooit meer kunnen bewegen? Dan ook naarboven- het bedwelmt me- ik zie een draad naarboven- het breekt af."

Dan ervaart ze vol afschuif, hoe het eruitzag toen ze haar (aardse) bewustzijn verloor:

"Ik hang als een grauwwitte lap naar voren, terwijl mijn lichaam naar achteren slaat..." (deze ervaring grijpt haar zeer aan) Ze beleeft dan, hoe in het leeggeworden lichaam andermans energie naar binnen gaat; de woede van een bij het ongeluk betrokken autorijder. Dan echter:
"Nu komt een lange, zwarte staf erin...van boven! Het is een zuivere steun.....van mijn vader! Hij helpt me daar..."
Diep bewogen vertelt de patiënte dan vanuit het perspectief van haar alledaagse-ik (ertussendoor, heel duidelijk), dat zij in de jaren na haar ongeluk daadwerkelijk al meerdere malen bij het autorijden de ervaring had, alsof haar overleden vader naast haar zat. *"Hij was een hele goede automobilist"* aldus de patiënte. In de therapie werd haar lichaam van alle niet-eigen energieën 'gereinigd', die tijdens haar bewusteloosheid in haar gedrongen waren. Dezen zaten haar uiteindelijke genezing in de weg. Het beschreven fragment uit de therapie toonde haar, hoe ze zelfloze toewijding van een haar liefhebbende ziel ontving, niet vanuit de nood van de overledene, maar omdat zij deze hulp nodig had.

In een mantra van Rudolf Steiner spreken hoge geesteswezens tot mensen:

*Wek in wereldetherverten,
het levensvlammenschrift*

*Schep in tijdenwereldkringen
de zielsverzoeningskrachten*

*Vraag in eeuwige wezensdaden
om geestverlossingsmachten*

Onze westerse beschaving met zijn 'koude' nuchtere materialisme en het afmeten van alle levenswaarden aan de 'economische haalbaarheid' ervan, heeft al heel wat musici en andere kunstenaars de bestaansgrond ontnomen: een duidelijk teken dat haar bloei voorbij is. Haar herfst levert niet alleen de geraffineerde vruchten van een 'verwen-kultuur', maar heeft ook die lichte kier naar de andere werelden- waar we kiemen voor groei en nieuw leven vinden.

Dit artikel werd in het Duits gepubliceerd in het maandblad Info-3 (nr 11-1999) Vertaling EB van Loon

Voor verdere raadpleging:

*Albert Steffen: Geselecteerde werken in vier banden (Duits)
Rudolf Frieling: der Gottesdienst (Duits)
Dion Fortune: Through the gates of death
Winfred Lucas e.a.: Regression Therapy I and II*

Yonassan Gershom, *Onmogelijke herinneringen,*
Reïncarnatiebeelden van de holocaust Uitgeverij Vrij
Geestesleven, 1997

Salvador Dali, 'Soft Watch'